

РАДМИЛА ЖУГИЋ
(Београд)

О КОМПАРАЦИЈИ НЕКИХ ИМЕНИЦА У ЈУЖНОМОРАВСКОМ ГОВОРУ

Задатак овога рада је да детаљније осветли појаву компарације неких именица у јужноморавском говору. У том циљу, именице у којима се спроводи компарација, с једне стране ће семантички бити упоређене са именицама које немају компарацију, а с друге стране са придевима.

Јужноморавски говорни тип, у оквиру призренско-тимочке дијалекатске зоне, има аналитичку компарацију придева, а у извесним случајевима се пореде и именице и глаголи: по ајдук (= већи ајдук), нај знају (= знају најбоље).¹

Појава компарације именица биће анализирана на примерима узетим из сопствене збирке дијалекатске лексике (околина Лебана).

У богатом корпусу именица које се могу поредити, најзаступљеније су оне настале поименичавањем придева који се односе на човекове особине (*аљча*–аљав; *будалоња*–будалес; *буљча*, *буљка* — буљав, -а; *вамџируља*–вампириста; *засебљивко*–засебљив; *иљавко*, *иљавка* — иљав, -а; *кљекавка*–кљекава; *кошићиљавко*, *кошићиљавка* — коштиљав, -а; *крњча*–крњес; *лењавко*–лењав; *мрзошљивко*–мрзошљив; *неработник*–неработан; *иљкљавко*–пикљав; *работник*–работан; *самоглавник*–самоглаван и др.)², али поредити се могу и неке именице које означавају носиоце занимања са само једном доминантном особином (*домаћин*, *газдаш*, *скићњар*, *ћак*, *лојов*, *мангуй* и др.)³.

¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и шћокавско наречје*, друго издање. — Нови Сад (Матица српска), 1985, стр. 113.

² Корпус оваквих именица чини око 220 засебних јединица. За њихово значење, као и значење придева од којих су настале исп.: Радмила Жугић, *Придеви који се односе на особине човека у говору околине Лебана*, Јужнословенски филолог LII. — Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ), 1997, стр. 135–145.

³ Занимања не морају бити стална (увек манифестативна и друштвено верификована). Професору, лекару или правнику потребна је друштвено призната квалификација (диплома), а домаћину и скитњару (скитници) није.

Све напред наведене именице семантички се разликују од именица типа *кућа*, *йошок*, *њива*, *јуји*. Прве именице означавају носиоце само једне, доминантне особине, док друге значе збир особина. Прве именице се могу сврстати у неправе, а друге у праве.⁴

Следећа семантичка паралела може се успоставити између придева и неправих именица.

Придеви означавају унутрашње особине појмова означених именицама⁵. Придеви су несамосталне речи које по нечему одређују именицу уз коју стоје⁶. Сматра се да придеви исказују део садржаја именице⁷.

Компарацију имају само описни придеви (и неки прилози), а посебним наставцима упућују на степен каквоће која се њима означава⁸. Према се особина коју означава придев налази унутар појма на који се односи именица, компарација нужно представља и релацију. Компаратив се користи за поређење два ентитета и контрастира се са суперлативом, за више од два, и позитивом⁹. Јасно је, наравно, да се може бити *бољи*, *лејши*, *јамејнији* или *виши* од једног бића или предмета, а *најбољи*, *најлејши*, *најјамејнији* или *највиши*, само ако се више бића или предмета пореде по назначеној особини. *Најлејши* истовремено може бити *најмање јамејан* и *осредње добар*. Комбинација је безброј, а најважније је уочити да ниво различитих особина унутар једне именице није исти. Лепота не условљава остале особине (доброту, памет, висину итд.), а ни обрнуто, што компарацију именице, схваћене као збир особина, чини бесмисленом.

Корпус показује да се све именице које се у јужноморавском говору компарирају могу свести на једну доминантну особину.

Домаћин, *скијћнар*, *ћак* и *ајдук* су именице које означавају носиоце занимања и могу се поредити по успешности: *домаћин*; *йо дома-*

⁴ Права именица представља збир особина, док неправна именица означава само једну особину. Исп. Белић Александар, *О језичкој њрироди и језичком развипћу*, св. 1. — Београд (Нолит), 1952, стр. 21–28 (скраћено: Белић 1952).

⁵ Даринка Гортан-Премк, *Полисепија и организација лексичког сиптема у српскоме језику*. — Београд (Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 14), 1997, стр. 23.

⁶ Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. — Београд (Научна књига), 1975, стр. 247 (скраћено: Стевановић 1975).

⁷ Martine Andre, *Indoevropski jezik i Indoevropljani*. — Novi Sad (Književna zajednica), 1987, стр. 193.

⁸ Стевановић 1975, стр. 253.

⁹ Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. — Beograd (Nolit), 1985.

ћин од татка му; *нај домаћин* у село; *ћак*; Мира је *јо ћак* од Драгана; дете ми је *нај ћак* у целу школу; *ајдук*; *јо ајдук* од брата. Да је овај тип именица сведен на само једну доминантну особину показује и пример из стандардног језика. *Кокошар* може бити човек — лопов наситно, али и јастреб који лови кокоши¹⁰. *Лойов*, пак, као неправа именица не мора нужно бити човек. *Јолџаз Давидов* из Кочићеве драме је јазавац коме квалификатив *лојов* улази чак у лично име. *Скићњар* се у испитиваном говору може односити и на мачка који често одлази од куће. Зато ће домаћица, угледавши миша крај сандука за брашно, прокоментарисати: — А, ти *скићњару*, куде ли се сљг скиташ? Када се *скићњар* појави, обратиће му се љутито: — Болес те у *скићњара*, *јо скићњар* си од Црнку, и тебе ћу вржем у цак, па у реку!

Именица, као функционални скуп придева, лежи у основи компонентне анализе¹¹ и поимања посебности у оквиру истог појма.¹²

Семантика именица *будалоња*, *баксузљивко*, *засебљивко*, *лењавко*, *нерабоћник*, *рабоћник*, као и свих осталих из корпуса, одговара једној унутрашњој особини карактера због чега се и компарирају у овоме говору: *будалоња* је онај који је будалес (будаласт, наиван), *баксузљивко* је баксузљив (намћораст) човек, *засебљивко* је засебљив (себичан, саможив) човек, *рабоћник* је работан (вредан, радин, марљив) човек, а *лењавко* и *нерабоћник* су синоними и означавају леног, нерадног човека. Дајемо неколико примера компарације овог типа

¹⁰ Примери су узети из поглавља о творби речи уз наставак *-ар*. Исп. Стевановић 1975, стр. 506–509.

¹¹ Компонентна анализа именице нежења (енгл. bachelor), коју је спровео Fillmore, објективно није изводљива, јер је сведена на најмању јединицу садржаја. Именица *нежења* је семантички блиска, ако не и еквивалентна, придеву *неожењен*. Природно је да овај придев са својим антонимом *ожењен* у реченици може резултирати таутологијом (овај нежења је неожењен), односно контрадикцијом (овај нежења је ожењен).

О компонентној анализи као методу семантичке анализе значења први пут читамо код М. Ивић. Исп. Milka Ivić, *Pravci u lingvistici (2) šesto, dopunjeno izdanje*. — Београд (Biblioteka XX vek), 1990, стр. 25–31.

¹² Човек је стекао артикулисану реч и језик у правом смислу речи тек када изговарајући речи *камен* или *стан* није мислио на само један камен, или само један стан. Исп. Petar Guberina, *Povezanost jezičkih elemenata*. — Загреб (Matica hrvatska), 1952, стр. 104.

Пирс и Морис указују на значењску јединицу различиту од појединачног знака и зову је *семиоза* или *семиозис*. Исп. Новица Петковић, *Елементи књижевне семиотики*. — Београд (Народна књига), 1995, стр. 64. Исте компоненте значења, у примеру Петра Губерине, станове чине становима, а различите компоненте значења, различитим становима.

именица: — Не се чудим што је онакву кућу направија, *рабојник* је, нема туј! Ама, ја сам *ѿ рабојник* од њега, али здравје ме издало! — Младен је *засебљивко*, по одну њиву даде на ћерке, и тој ги беше! Брат му је па *ѿ засебљивко*, тај на никуга ништа неје даја, ће носи имање у гробје! — *Нерабојницо*, спијеш до пладне! Несам *ѿ нерабојница* од тебе, неси ми у њиву отишла ако си се рано дигла!

Семантичке и граматичке паралеле са савременим стандардним језиком су очигледне. Придеви стандардног језика, који одговарају неправим именицама дијалекта, имају уобичајену компарацију.

Сама класификација на именице које значе занимање и оне које значе унутрашњу особину је условна, јер у стварности, на плану садржаја дакле, постоји корелација. *Лењавко*, односно *нерабојник* је више предодређен да постане *скићњар*, док ће *рабојник* као носилац супротних особина пре постати *домаћин*.

Посебну пажњу заслужује именица *човек*. Посебност је у томе што се ова именица користи у два блиска, али ипак различита значења. Човек у првом случају значи збир особина, што одговара правој именици, а у другом само једну особину (човечност), што је наравно неправа именица. Ево примера: *Човек је човек*. — *Јунак је јунак*. — *Друг је друг*. — *Рат је рат*. Иста именица се налази и у субјекту и у именском делу предиката, а реченица је ипак смислена¹³. Да је другачије, исказ би представљао логички однос таутологије.¹⁴ Компарација именице *човек* у јужноморавском говору се спроводи само ако ова именица значи *човечан*, односно *нечовечан*.

Праве речи једне категорије имају облик, значење и функцију карактеристичну за своју врсту, а неправим, односно изведеним речима недостаје нека од ових особина¹⁵. Прецизније, та особина је карактеристична за неку другу семантичку класу.

Права именица је по значењу збир особина, по функцији је обично субјекат или објекат у реченици, а облик (скуп фонема иза

¹³ Наведени примери су преузети од Михаила Стевановића. Аутор закључује да је значење исте речи у предикату сужено. У субјекту је то збир особина, а у предикату само једна карактеристична. У конкретном случају — човечан, нечовечан. У трећем случају, где је значење најшире, истиче се да су човековој природи својствене и позитивне и негативне особине. Исп. Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. — Београд (Научна књига), 1991, стр. 42.

¹⁴ Таутологија, контрадикција и двосмисленост се не могу сматрати коректним изразима ван ширег контекста. Исп. Ранко Бугарски, *Увод у ошћу лингвистику*. — Београд (Завод за уџбенике и наставна средства), 1995, стр. 143.

¹⁵ Белић 1952, стр. 264–268.

основе), зависно од деклинационе врсте, карактеришу наставци: — *консонант*, -*ø*, -*o*, -*e*, -*a*.

Неправа именица може имати исти облик, исту функцију, али различито значење. Права именица је збир особина, а неправа упућује на само једну особину.

Придеви означавају само једну особину, у реченици могу обављати функцију именица (поименичени придеви), а облик им је различит од именичког.

Неправа именица, дакле, има облик и функцију именице, док јој је значење ближе придевском. Означава само једну особину, изражава део садржаја праве именице итд.

Из семантичке природе придева, вероватно, следе компарација и моција. То је онај део саржаја који се може упоређивати, односно везивати за ентитете различитог рода. *Нерадиност* је особина која може бити иманентна разним ентитетима у различитом степену: *нерабоџан*, *џо нерабоџан*, *нај нерабоџан*, односно *нерабоџник*, *џо нерабоџник*, *нај нерабоџник*.

Слично је и са моцијом: *нерабоџан*, *нерабоџина*, *нерабоџно*, али и *нерабоџник*, *нерабоџница*.

Примери показују идентичну семантичку природу придева и неправе именице, с том разликом што неправа именица има облик и функцију праве именице.

Напред изложено разматрање омогућава извлачење следећих закључака:

У јужноморавском говору (околина Лебана) компарација се спроводи само на неправим именицама. Модел компарације је аналитички (*нерабоџник*, *џо нерабоџник*, *нај нерабоџник*), а по истом обрасцу се у овоме говору пореде и придеви (*убав*, *џо убав*, *нај убав*).

Једина права именица која на испитиваном подручју има компарацију је именица *човек*. Међутим, при компарацији ове именице, упоређује се само особина *човечности* (*морала*), али не и остале особине. Једноставније речено, зависно од контекста, именица *човек* може бити права (збир особина), али и неправа (само особина морала). Компарација је, наравно, могућна само у овом другом случају.

Неправа именица има облик и функцију праве именице, али јој је семантика ближа придевској. Могло би се можда рећи да је неправа именица придев реализован у именичкој парадигми. Коренска морфема је придевска или глаголска (манифестативна или виртуелна), а граматичка морфема је именичка.

Јужноморавски говор, на примеру компарације (неправе) именице, нуди могућност анализе независности граматике и семантике, по теорији Ноама Чомског¹⁶.

¹⁶ Noam Čomski, *Gramatika i um.* — Beograd (Nolit), 1972, стр. 83.